

Калінська А. В.

заступник директора з НВР

Бердичівського загальноосвітнього

колегіуму № 14 Житомирської області

ЗМІСТОВА СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО ВИБОРУ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ ТА ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті розглядаються організаційні та методологічні аспекти конструювання змісту підготовки учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів до професійного вибору в умовах профільного навчання. Під готовністю старшокласників до вибору професії сфери економіки та підприємництва в умовах профільного навчання автор розуміє інтегративну якість особистості, яка піддається цілеспрямованому формуванню і охоплює відповідні мотиви, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, здатність до професійного самовизначення; економічні знання, вміння й навички; комплекс індивідуальних психо-фізіологічних особливостей, які забезпечують високу ефективність подальшого професійного функціонування в цій галузі.

Ключові слова: профільне навчання, професійний вибір, професії сфери економіки та підприємництва, готовність старшокласників до вибору професії.

В статье рассматриваются организационные и методологические аспекты конструирования содержания подготовки учеников старших классов общеобразовательных учебных заведений к профессиональному выбору в условиях профильного обучения. Под готовностью старшеклассников к выбору профессий сферы экономики и предпринимательства в условиях профильного обучения автор подразумевает интегративное свойство личности, которое поддается целенаправленному формированию и охватывает соответствующие мотивы, потребности, интересы, ценностные ориентиры, способность к профессиональному самоопределению; экономические знания, умения и навыки; комплекс индивидуальных психо-физиологических особенностей, которые обеспечивают высокую эффективность последующего профессионального функционирования в этой отрасли.

Ключевые слова: профильное обучение, профессиональный выбор,

профессии сферы экономики и предпринимательства, готовность старшекласников к выбору профессий.

The article deals with organizational and methodological aspects constructing the content of training of senior pupils of general educational establishments for professional choice in the conditions of profile training. Under readiness of senior pupils to the choice of professions of sphere of economics and enterprise in the conditions of profile training the author understands integral quality of personality, that is subjected to deliberate formation and covers relevant motives, needs, interests, values orientation, capacity for professional self-determination, economic knowledge, abilities and skills, complex individual psychological and physiological features that provide high efficiency further commercial operation in this field.

Key words: *a profile training, a choice of profession, professions in the area of economics and business, readiness of senior pupils for the choice of profession.*

Інтеграція України в світовий економічний простір істотно впливає на процеси, що відбуваються в системі професійної орієнтації учнівської молоді. Особливої актуальності набуває проблема забезпечення належного рівня економічної підготовки старшокласників.

Сучасний ринок праці гостро відчуває потребу в активній, відповідальній та економічно грамотній особистості. У державних документах (Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти, Концепції розвитку економічної освіти в Україні) особлива увага педагогів та громадськості звертається на усвідомлення необхідності економічного виховання учнів. Тому саме шкільна економічна підготовка стає необхідною умовою формування у старшокласників готовності до вибору професій, соціальної компетентності, навичок адаптації до виконання суспільних ролей в економічному середовищі, виховання нових ціннісних установок.

Актуальність вказаної проблеми визначається ще й професійною спрямованістю профільного навчання в сучасній старшій школі. Від того, наскільки повно та ефективно реалізуються потенційні можливості молоді в умовах профільного навчання та подальшої професійної підготовки, залежить рівень соціального та економічного життя українського суспільства. Запровадження профільного навчання в старшій школі вимагає уточнення змісту, форм та методів профорієнтаційної роботи в профільних класах, а необхідність реалізації професійного потенціалу людини в якості суб'єкта економічної діяльності потребує покращення роботи в напрямі економічного виховання старшокласників.

Проблема підготовки старшокласників до вибору професій є складною і багатогранною. Питання професійного самовизначення старшокласників, готовності до вибору професій за певного виду трудової діяльності розглядаються у роботах І. Беха, Д. Закатнова, М. Левківського, Г. Левченка, В. Мадзігона, М. Тименка, Д. Тхоржевського, Л. Чеботарьової, О. Ястремської та ін. Низку сучасних досліджень присвячено підготовці старшокласників до підприємницької діяльності (М. Вачевський, В. Дрижак, Д. Закатнов, С. Мельников, О. Павелків, Н. Побірченко, Г. Пустовіт, К. Старченко, М. Тименко, О. Тополь), психологічним особливостям мотивації підприємницької діяльності (Н. Худякова), готовності старшокласників до вибору професій у сфері менеджменту (Н. Ковальська).

Аналіз робіт К. Альбуханової-Славської, С. Батишева, Б. Душкова, А. Журкіної, Д. Кікнадзе, Г. Костюка, Б. Ломова, Г. Лооса, В. Рубахіна, М. Пряжнікова, С. Чистякової та ін., які досліджували проблему професійного самовизначення старшокласників, дозволяє зробити висновок про те, що одним із показників ефективності навчально-виховної роботи школи за цим напрямом є рівень сформованості готовності учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів до свідомого вибору майбутньої професії. Визначення компонентів готовності старшокласників до вибору професії певного типу актуалізовано необхідністю вдосконалення якості підготовки учнівської молоді до майбутнього життя.

Метою статті є з'ясування змістової структури готовності старшокласників до професійного вибору в сфері економіки та підприємництва в умовах профільного навчання.

У сучасній науці при виділенні компонентів у структурі готовності до професійного самовизначення чіткої узгодженості немає. На думку більшості науковців, готовність – це полікомпонентне особистісне утворення, або стійка та динамічна характеристика особистості, яка складається з сукупності певних компонентів.

Багато дослідників зараховують до структури цього складного інтегративного утворення три компоненти: 1) когнітивний; 2) мотиваційно-оцінювальний; 3) практично-операційний [7]. Вчені вважають, що формування феномену готовності здійснюється шляхом формування усіх її компонентів при домінійній ролі того чи того компонента, залежно від виду діяльності в умовах спеціально організованого навчання і виховання, що спрямоване на оволодіння теоретичними знаннями та практичними вміннями.

Із-поміж існуючих педагогічних засобів підготовки старшокласників до

вибору професій ми зосередили свою увагу на організаційних та методологічних аспектах конструювання змісту підготовки та засобів її реалізації у загальноосвітніх школах в умовах профільного навчання, де формування в учнів старших класів готовності до професійного самовизначення відбувається в навчально-виховній діяльності.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці І. Бежа щодо проблем особистісно-зорієнтованого виховання, Н. Побірченко – вікової періодизації готовності учнів до підприємницької діяльності, В. Рибалки – особистісного підходу в профільному навчанні, Б. Федоришина – системи професійної орієнтації, Є. Павлютенкова – управління професійним самовизначенням школярів, В. Сидоренка – формування готовності учнів до майбутньої праці, В. Русової – самоактуалізації особистості як умови профільного навчання, Л. Пасечнікової – формування в старшокласників орієнтації на досягнення життєвого успіху. Під готовністю старшокласників до вибору професій сфери економіки та підприємництва в умовах профільного навчання ми розуміємо інтегративну якість особистості, яка піддається цілеспрямованому формуванню і охоплює відповідні мотиви, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, здатність до професійного самовизначення; економічні знання, вміння й навички; комплекс індивідуальних психолого-фізіологічних особливостей, які забезпечують високу ефективність подальшого професійного функціонування в цій галузі. Проявами готовності є стійка мотивація, позитивне ставлення до праці, певний рівень оволодіння економічними знаннями, вміннями і навичками; самостійність у розв'язанні професійних завдань; моральні риси особистості тощо. Тому, виходячи з вищесказаного, ми виділили у структурі готовності старшокласників до вибору професій сфери економіки та підприємництва в умовах профільного навчання мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-практичний та рефлексивно-оцінний компоненти.

При домінуванні структурного підходу до вивчення мотивації особистості вона розглядається як складна структура, що містить у собі певні ієрархічні компоненти: мотиви, потреби, інтереси, намагання, цілі, потяги, установки, ідеали тощо. Л. Божович розуміє мотивацію як сукупність мотивів, що визначають певну діяльність [1]. І. Зимня визначає мотивацію як складну, багаторівневу неоднорідну систему стимулів, що включає в себе потреби, мотиви, інтереси, ідеали, прагнення, установки, емоції, норми, цінності тощо [2]. Мотивація буває близька (здійснити бажане найближчим часом) та віддалена (здійснення бажаного планується на тривалий час).

Показником усвідомленості вибору професії є мотиви. Терміном

«мотив» позначають досить різні психологічні утворення: мету діяльності, спонукання, стійкі властивості особистості тощо. З одного боку, мета та мотиви спонукають кожну людину до діяльності, визначають її зміст і способи виконання, а з іншого – вони й формуються у процесі діяльності, під впливом умов, за яких вона відбувається. Таким чином, мотиваційно-ціннісний компонент відображає мотиви вибору старшокласниками професій сфери економіки та підприємництва (внутрішні: самовираження і самоствердження, зовнішні: мотиви вигоди і винагороди, ризику ринку), цінність їхніх орієнтацій щодо майбутньої професійної діяльності (позитивне ставлення до майбутньої професії, свідоме бажання займатися нею, переконаність у її важливому значенні; □□ стійка ціннісна орієнтація на розв'язання проблем профорієнтації; стійка потреба в оволодінні економічними знаннями, вміннями, навичками, необхідними для успішного здійснення майбутньої професійної діяльності; прагнення досягнути успіху, незважаючи на можливі труднощі, пов'язані із специфікою професій економічної сфери; стійкий, глибокий інтерес до майбутньої професійної діяльності, бажання реалізуватися в ній; емоційна стійкість, урівноваженість, сміливість і впевненість у своїх силах). Цей компонент проявляється у стійкій позитивній мотивації, ціннісних орієнтаціях, інтересах, цілеспрямованості й наполегливості, готовності до постійного самовдосконалення, психологічному налаштуванню на майбутню професійну діяльність в економічній сфері.

Існує багато різних підходів до визначення суті когнітивного компонента. Дослідження підтверджують його важливу роль у професійному самовизначенні особистості. Вчені С. Крягжде та С. Чистякова до змісту когнітивного компонента зривховують ознайомлення учнів з особливостями професійної діяльності; інформованість учнів про можливості отримати консультації у спеціалістів щодо профорієнтації про шляхи необхідної освіти, місце роботи; уявлення про професійно важливі якості особистості в конкретній професійній сфері, про особистий професійний план як показник здатності до вибору професії [4. с. 11]. В. Мачуський, розкриваючи готовність старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності, зміст когнітивного компонента пов'язує із знаннями про технічні професії, основи сучасного виробництва, способи виробництва; спеціальними знаннями в галузі техніки, досвідом роботи, який набувається у процесі технічної діяльності [5]. О. Мельник до когнітивного компонента готовності старшокласників самостійно вибирати майбутню професію долучає знання про власні індивідуальні особливості, можливості та бажання, мінливість та різноманітність світу професій, шляхи оволодіння певною професією [6]. Знання про діяльність у тій чи іншій сфері (менеджмент, підприємництво,

електронно-обчислювальна техніка), сформованість спеціальних знань, самостійне здобування інформації про професію в дослідженнях Н. Шевченко належать до професійно-практичного та професійного компонентів, які за своєю суттю є близькими до когнітивного [12].

Узагальнюючи зазначене вище, можна дійти висновку, що у змісті когнітивного компонента готовності особистості до майбутньої професійної діяльності є ключовими предметні знання, а також знання про професії, уявлення про професійно важливі якості особистості, необхідні для успішної трудової діяльності. У нашому випадку зміст когнітивного компонента суттєво зміщується у бік економічних знань та вміння їх застосовувати в різних ситуаціях, рівня їх засвоєння, що дасть змогу забезпечити високу ефективність подальшого навчання; інформованості про професії сфери економіки та підприємництва, їх особливості. Отже, когнітивний компонент готовності старшокласників до вибору професій сфери економіки та підприємництва містить знання прикладної економіки, особливостей сучасного ринку, знання про індивідуальні особливості особистості, уявлення про професії сфери економіки та підприємництва, їх переваги та недоліки, про зміст професійної діяльності (об'єкт праці, мета, зміст тощо), інформованість про вимоги певних професій до особистості, способи та шляхи оволодіння цими професіями; уявлення про сенс майбутньої професійної діяльності, усвідомлення цілей, реалізація яких забезпечить розв'язання даного завдання; усвідомлення й оцінка умов, за яких відбуватиметься майбутня професійна діяльність, знання специфіки професій економічного спрямування; актуалізація досвіду, пов'язаного з виконанням завдань економічного характеру; високий рівень інтелектуального розвитку, здібність до переробки нової інформації, творче мислення. Проявляється цей компонент у глибині знань прикладної економіки, знань про індивідуальні особливості особистості та професії економічної сфери.

На думку багатьох вчених діяльність людини – це свідомо активність, що проявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети. Розкриваючи проблему вибору, науковці підкреслюють його процесуальний характер, наголошуючи, що вибір є діяльністю, необхідною і достатньою умовою самовизначення. У словнику-довіднику з психології за редакцією П. Горностає, Т. Титаренко самовизначення трактується як – «усвідомлюваний вибір позиції в життєвій ситуації або життя в цілому, виражене ставлення до чогось або когось» [9]. Формами самовизначення особистості є професійне самовизначення, духовна орієнтація, вибір життєвого шляху. У такому розумінні вибір виступає як засіб, передумова самовизначення особистості. Вибір – це діяльність, яка регулюється

актуальними та потенційними життєвими цінностями. Основною функцією вибору є смислове регулювання життя, яке здійснюється через вибір діяльності. Н. Пряжников ототожнює поняття самовизначення та вибору. На думку автора, суттю професійного самовизначення є «самостійне і усвідомлюване знаходження смислів діяльності, яка обирається або вже обрана, і всієї життєдіяльності.., а також знаходження смислу в самому процесі самовизначення» [8, с. 65]. Професійний розвиток здійснюється через низку професійних виборів, вихідним пунктом яких є критерії ставлення до себе як до суб'єкта професійної діяльності, а ставлення особистості до себе, як до суб'єкта професійної діяльності, необхідно розглядати через процес наділення себе певними стратегіями досягнення успіху в обраній професії.

Тобто, діяльнісно-практичний компонент – це актуалізація наявних у старшокласників економічних знань, умінь і навичок, розробка індивідуальної програми їх набуття, здійснення практичних заходів з реалізації цієї програми: виокремлення найефективніших способів, методів та прийомів розв'язання поставлених завдань, що здійснюється через систему вмінь. Систему вмінь складають: організаційні вміння (організація колективу, налагодження конструктивної міжособистісної взаємодії між членами колективу; організація власної діяльності, створення сприятливих умов для прояву здібностей як своїх власних, так і всіх членів колективу; здатність до прийняття ризикових нестандартних рішень; налагодження ділових стосунків у колективі, визначення головних напрямів діяльності та прогнозування їх ефективного здійснення); комунікативні вміння (встановлення контактів з партнерами по бізнесу; вміння викликати довіру, знаходити підхід до людей; вміння спілкуватися, розуміти думки інших та прогнозувати їхню поведінку, попереджувати конфліктні ситуації, долати психологічні бар'єри у спілкуванні, бути уважним і тактовним); емпатійні вміння (вміння співпереживати в процесі спілкування); лідерські вміння (вміння впливати на групу, що спонукає її членів до досягнення спільної мети найкращим засобом); інформаційно-орієнтаційні вміння (аналіз спеціальної літератури з метою поповнення обсягу знань про професії сфери економіки та підприємництва; орієнтація в ринковому середовищі, визначення ефективніших шляхів та методів своєї майбутньої професійної діяльності; пошук необхідної інформації, вивчення новітніх досягнень в економічній сфері діяльності); конструктивні вміння (вміння розпізнавати переваги та недоліки конкретних форм роботи та вибирати найефективніші, знаходити оптимальний вихід із нестандартних ситуацій, передбачати труднощі й попереджувати їх; об'єктивно оцінювати власну діяльність та діяльність інших); дослідницькі вміння (здійснення старшокласниками

професіографічних досліджень; вивчення та узагальнення попереднього досвіду в економічній сфері діяльності з метою використання у власній практиці); корекційні вміння (корекція власного професійного вибору). Проявляється цей компонент у точності оволодіння старшокласниками вміннями, притаманними професіям сфери економіки та підприємництва, застосовуванні їх у практичній діяльності.

Саморозвиток як рушійна сила професійного розвитку особистості можливий лише при високому рівні рефлексії. Рефлексія, на думку І. Кона, є інструментом саморозвитку [3]. Вона покликана розкрити адаптивні, самоактуалізаційні можливості людини та особисті, стрижневі якості, які визначають її самоцінність і мають бути збережені в процесах соціального самовираження. У дослідженні З. Становських рефлексія розглядається як специфічна інтелектуальна активність особистості, що виникає у певній ситуації утруднення реалізації значущої діяльності і є спробою подолання труднощів шляхом їх усвідомлення та знаходження нових способів діяльності. На думку автора, основною психологічною умовою виникнення та розвитку рефлексії є певна неузгодженість, проблемність у реалізації практичної чи теоретичної, інтелектуальної діяльності. При спробі вирішення проблеми суб'єкт виходить у наддіяльнісну позицію (децентрація), прагне усвідомити себе як об'єкт власного сприймання і віднайти нові способи подальшої реалізації діяльності. Самовизначення трактується через співвідношення на рівні «хочу» – «можу» – «є» – «вимагають». Це усвідомлення суб'єктом того, чого він хоче (життєві плани, ідеали), чим він є (особистісні властивості), що він може (свої можливості і схильності), чого від нього вимагає суспільство [10].

Науковці процес професійного самовизначення окреслюють як такий, що здійснюється у три стадії: спонтанного, профільного та конкретно-професійного самовизначення. Вони розрізняються за глибиною та змістом суб'єктних рефлексій: 1) на стадії спонтанного професійного самовизначення здійснюється первинна рефлексивна орієнтація у різних видах діяльності; 2) у профільному самовизначенні учнем на основі рефлексії власних інтересів, здібностей здійснюється первинний вибір професійної сфери, що їм відповідає; 3) на стадії конкретно-професійного самовизначення учень усвідомлює максимально широке коло внутрішніх та соціальних чинників, що впливають на вибір професії, здійснює остаточний вибір, складає професійний план [10].

Виходячи із зазначеного вище, рефлексивно-оцінний компонент – це особистісна рефлексія (самоусвідомлення) своїх планів у проекції на

майбутню професійну діяльність в економічній сфері, порівняння її з вимогами, які ставляться професіями даної сфери до особистості (адекватне сприйняття життєвих ситуацій, адекватна оцінка конкретної економічної і підприємницької задачі, власних дій; здатність до орієнтації в непередбачуваній ситуації). Проявляється вказаний компонент у глибині самоусвідомлення особистістю своїх життєвопрофесійних планів.

Отже, готовність старшокласників до вибору професій сфери економіки та підприємництва в умовах профільного навчання – це інтегративна якість особистості, яка має мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-практичний та рефлексивно-оцінний компоненти. Виокремлені нами структурні компоненти готовності знаходяться в тісному зв'язку і динамічній взаємодії між собою, взаємодоповнюючи і взаємовпливаючи один на одного. У сукупності їх можна розглядати як модель готовності старшокласників до професійного вибору в сфері економіки та підприємництва, оскільки вони із необхідною повнотою відображають означений феномен, характеризуючи його як цілісне системне утворення. Проте дана модель потребує ще експериментальної апробації у навчально-виховній діяльності старшокласників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Божович Л. И. Проблемы формирования личности : избранные психол. труды / [Л. И. Божович; под ред. Д. И. Фельдштейна; Академия педаг. и социал. наук, Моск. психолого-социальный ин-т]. – М., 1995. – 352 с.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология. – Ростов н/ Д. : Изд-во Феникс, 1997. – 480 с.
3. Кон И. С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. – М. : Политиздат, 1984.
4. Крягжде С. П. Психология формирования профессиональных интересов. – Вильнюс : Москолас, 1981. – 165 с.
5. Мачуський В. В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2001. – 20 с.
6. Мельник О. В. Структура готовності старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в умовах МНВК / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / АПН України. Ін-т пробл. виховання. – К., 2002. – Кн. 1. – С. 268–273.
7. Професійне самовизначення старшокласників : метод. посіб. / упоряд.

- Л. Шелестова. – К.: Вид. дім «Шкіл. Світу»: Вид. Л. Галіцина, 2006. – 128 с.
8. Пряжников Н. С. Профессиональное самоопределение в культурно-исторической перспективе // Вопр. психол. – 1996. – № 1. – С. 62–71.
  9. Психологія особистості : словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
  10. Становських З. Л. Рефлексивні компоненти професійного самовизначення старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук: спец. 19.00.07 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2005. – 22 с.
  11. Чистякова С. Н. Проблема самоопределения старшеклассников при выборе профиля обучения / С. Н. Чистякова // Педагогика. – 2005. – № 1. – С. 19–26.
  12. Шевченко Н. А. Формирование готовности старшеклассников к трудовой деятельности в области ЭВТ : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Шевченко Н. А. – К., 1994. – 153 с.